

1990-cı ildə Bakıda 20 Yanvar və Azərbaycan tarixində ondan əvvəl baş vermiş faciəli hadisələr XX əsr boyu xalqımızı qarşı yeridilən düşünülmüş soyqırımı siyasətinin növbəti təzahürü idi. Sovet rəhbərliyinin himayədarlığı ilə erməni şovinistlərinin başladığı Dağlıq Qarabağ hadisələri, Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımı və azərbaycanlıların indiki Ermənistan ərazisindəki əzəli torpaqlarından qovulması bu siyasətin mərhələləridir. Sovet ordusunun böyük heyətinin, xüsusi təyinatlı bölmələrin və daxili qoşunların Bakıya

Ermənistan SSR-ə birləşdirilməsi haqqında Konstitusiyaya zidd qərar qəbul etdi. 42 gün ərzində DQMV-nin müəssisələri Ermənistanın müvafiq nazirlik və idarələrinin tabeliyinə verildi. Birbaşa Mərkəzin fəaliyyətsizliyi, bəzən isə açıq himayədarlığı sayəsində DQMV iqtisadiyyatının və digər sahələrinin, faktiki olaraq, Azərbaycandan ayrılması və Ermənistan istiqamətindədirilməsi baş verdi. Bütün rəyətən partiyə komitələri Ermənistan KP-nin tərkibinə daxil oldu. Azərbaycanın bütün dövlət atributları (bayrağı, gerbi, himni və s.) dəyişdirildi və DQMV ərazisində Ermənistanın bayrağı və gerbi asıldı. Bununla da, Ermənistan beynəlxalq hüququn əsas norma və prinsiplərini pozaraq Azərbaycan ərazi bütövlüyünə qarşı iddialarını rəsmən elan etdi.

Nəticədə, sovet rəhbərliyinin çox ciddi və başğıslandırmaz səhvləri və ermənipərəst siyasəti 1988-ci ilin sonu-1989-cu ilin əvvəllərində vəziyyətin getdikcə kəskinləşməsinə gətirib çıxardı, DQMV və Azərbaycanın Ermənistanla

rında qanlı faciəyə gətirib çıxardı. 1990-cı il yanvarın 15-də SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri M.Qorbaçov "DQMV və bəzi başqa rayonlarda fövqəladə vəziyyət elan edilməsi haqqında" fərman imzaladı. Azərbaycan SSR Ali Sovetinə təklif edildi ki, Bakı və Gəncə şəhərlərində və başqa yaşayış məntəqələrində qadağan saatlarının tətbiqi edilməsi də daxil olmaqla, lazımı tədbirlər görülsün.

Bütün bunları yanaşaraq Ermənistanın ərazi iddiası obyektivi olan Dağlıq Qarabağ bölgəsinə nəinki aidiyyəti olmayan və onun bürdlərindən kənarda yerləşən bir sıra ərazilərimiz Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edildi. Bu gənciməyimiz hərbi təcavüzün münasifəni mahiyyətə çevirərək işğalçılıq səviyyəsinə keçirdi. Hızırda təkə Yuxarı Qarabağın deyil, eləcə də digər ərazilərimizin işğal altında olması Ermənistanın Azərbaycan qarşı dövlət səviyyəsində ərazi iddiasında olduğunu təsdiq edir. Belə ki, yanvarın 15-də Naxçıvan Muxtar Respublikası Şəhur rayonu-nun Kərki kəndi Ermənistan silahlı

kobud şəkildə pozaraq, yanvarın 20-dən Bakıda fövqəladə vəziyyət elan edilməsi haqqında fərman imzaladı. Lakin əhalinin bundan məlumatı qalmadı. Üçün SSRİ DTK-nın "Alfa" qrupu tərəfindən yanvarın 19-da saat 19.27-də Azərbaycan televidiyasının enerji blokuna partlandı, respublikada televiziya verilişləri dayandırıldı. Gecə isə qoşun fövqəladə vəziyyət elan edilməsindən dinc əhaliyə olan şəhərə daxil oldu və xəbərsiz olana şəhərə divan tutdu.

M.Qorbaçovun fərmanı qüvvəyə minənədək – yanvarın 20-də saat 00:00-dək artıq 9 nəfər öldürülmüşdü. Bakıda fövqəladə vəziyyətin elan olunması haqqında məlumat isə əhaliyə yalnız yanvarın 20-də əhaliyə saat 7-də respublika radiosu ilə çatdırıldı. Həmin vaxt öldürülənlərin sayı 100 nəfərə çatmışdı. Belə ki, artıq yanvarın 20-də 131 insan öldürülmüş: onlardan 117-si azərbaycanlı, 6-sı rus, 3-ü yəhudi, 3-ü tatar; 744 adam ağır xəsarət almış; 4 şəxs itkin düşmüş; 400 nəfər isə həbs edilmişdi. Sovet qoşunları fövqəladə vəziyyət elan

yenidənqurma tətbiq edilə bilməz. Avropanın müxtəlif yerlərindən gələn fikirlər isə Qərbin mövqeyini izah etmək baxımından maraqlıdır. Məsələn, "Ştern" məcmuəsi və "Tribuna Iyudu" qəzeti bu hadisələri qeyri-obyektiv işıqlandıraraq, qüvvədən istifadənin zəruri olduğunu bildirmişdir.

Nəticədə, Bakıda baş verən hadisələr dünya ictimaiyyətinə yanlış izah edildi. Bundan əlavə, "Los-Anceles Times", "Vaşinqton Post", "Krisçen Sayens Monitor", "Nyuyork Tayms", "Baltimor San" mətbu orqanlarında, eləcə də bir sıra xarici radiostansiyaların məlumatlarında Bakıda baş verən hadisələrə, xüsusilə, sovet ordusunun hərbi müdaxiləsinə haqq qazandırılmasa da, çox vaxt bu qanlı cinayətə laqeyd münasibət özünü göstərirdi.

Sovet rəhbərləri ordunun Bakıya göndərilməsi qərarını müxtəlif cür izah edirdilər. Keçmiş SSRİ-nin Xarici İşlər naziri Eduard Şevardnadze ordunun müdaxiləsini yalnız qan tökülməsini qarşısını almaq üçün göndərildiyini bildirmişdir. Sovet xarici işlər nazirinin bu bəyanatı

yeridilməsi xüsusi qəddarlıq və görünməmiş vəhsiliklə müşayiət edildi. SSRİ 1956-cı ildə Çexoslovakiyaya, 1968-ci ildə Macarıstana və 1979-cu ildə Əfqanıstana qarşı həyata keçirdiyi hərbi müdaxiləni o zamankı Sovet İttifaqının müttəfiq respublikalarından biri olan Azərbaycanda da təkrarlamaqdan çəkinmədi.

Həç şübhəsiz ki, 1990-cı il yanvarın 20-də Bakıda baş verən hadisələri Qarabağdakı erməni təcavüzündən ayrıca təhlil etmək düzgün olmazdı. Hər dəfə Qarabağ da ərazi iddiaları kənarından, məhz, Ermənistanın atılıdğı, təhriki və təzyiqi ilə ortaya atılırdı. Həç şübhəsiz, ermənilərin bu ərazi iddiaları birdən-birə deyil, Yerevanda, Qarabağda və Qərbdə olan himayədarları tərəfindən həyli əvvəl diqqət və hərtərəfli plan əsasında hazırlanmışdı. Sovet dövründə mərkəzi hakimiyyət onların himayədarlığı ilə Azərbaycan əleyhinə məqsədyönlü şəkildə təbliğat kampaniyası aparılmış və nəticədə, mənfi ictimai fikir formalaşdırılmışdı. Erməni ideoloqları və onların ilhamvericiləri Azərbaycanın tarixi, sosial-iqtisadi inkişafı haqqında faktları açıq-şifəli şəkildə yadırlaraq, bütün İttifaq miqyasında yaymışdılar.

Ümummilli lider Heydər Əliyev 1987-ci ilin payızında Sov.İKP plenumunda vəzifəsindən istefa verdikdən bir neçə gün sonra ermənilər özlərinin yaxın və uzaq xaricdəki himayədarlarının köməkliyi ilə "böyük Ermənistan" ideyasını həyata keçirmək üçün aşkarlıq və demokratiyadan istifadə edərək yenidən Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinə dair ərazi iddiaları irəli sürdülər. Ermənilərin Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi uğrunda iki komitəsi – Yerevanda "Qarabağ" komitəsi və onun Dağlıq Qarabağda uzun müddət gizli fəaliyyət göstərən yerli təşkilatı olan "Krunk" açıq fəal mübarizəyə başladı, separatçılıq hərəkatı genişləndi. 1988-ci il hadisələri başlayanda ilk vaxtlar vəziyyəti son dərəcə gərginləşdirməyə, ictimai rəyi öz tərəflərinə çəkməyə çalışan erməni siyasətçiləri və onların Mərkəzdəki himayədarları tərəfindən vilayət iqtisadi gerilləri pərdəsi altında Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi üçün uzun müddətdən bəri hazırlanmış plan üzrə Xankəndidə və Yerevanda davamlı tətilər keçirildi, müəssisələr dayandırıldı. Lakin baş verən sonrakı hadisələr DQMV-nin sosial-iqtisadi gerilləri bərdə erməni siyasətçiləri və onların Mərkəzdəki himayədarlarının irəli sürdükləri bu saxta tezisin yalnız bəhanə, əsas məqsədin isə Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiasında olduğunu göstərdi.

1989-cu il dekabrın 1-də Ermənistan SSR Ali Soveti Azərbaycanın suverenliyini kobud surətdə pozaraq, DQMV-nin

həmsərhəd bölgələrində erməni təcavüzü daha geniş miqyas aldı. Bu illərdə törədilən terror aktları nəticəsində yüzlərlə azərbaycanlının həyatına son qoyuldu. Minlərlə azərbaycanlı SSRİ-nin hərbi dairələri tərəfindən himayə edilən ermənilərin işğalçılıq siyasətinin qurbanı oldu. Bu dövrdə Dağlıq Qarabağ bölgəsində yaşayən ermənilərə Azərbaycandan ayrılararaq Ermənistanla birləşməyin zərurətini qəbul etməyə razılaşdıran ermənilər Ermənistana ayrılaraq Ermənistanla birləşməyin zərurətini qəbul etməyə razılaşdılar. Bu dövrdə Dağlıq Qarabağdan azərbaycanlıları soyqırımına və təcavüzə məruz qoymadıran ermənilər, eləcə də Ermənistandan azərbaycanlıların tarixən yaşadığı torpaqlardan zora-

qüvvələri tərəfindən işğal olundu. 1920-ci illərdə Naxçıvan ərazisinin bir hissəsinin Ermənistanla verilməsi nəticəsində Kərki kəndi Ermənistan ərazisində anklav vəziyyətində qalmışdı. Kərki kəndinin işğal olunmasında Ermənistan ərazisindəki dislokasiya olunmuş SSRİ Müdafiə Nazirliyi 7-ci ordusunun hərbiçiləri də yaxınlıqda iştirak etmişdilər. Kərki kəndi hal-hazırda işğal altındadır. Ayın 19-da Naxçıvan MSSR Ali Soveti Muxtar Respublikanın SSRİ-nin tərkibindən çıxması haqqında qərar qəbul etdi.

1990-cı ilin yanvar ayında M.Qorbaçovun başda olmaqla sovet imperiyasının rəhbərləri Bakıda vəziyyətin öz məcrasınından çıx-dığını və hakimiyyətin təhlükədə

olunmayan rayonlara - yanvarın 25-də Neftçalaya, bir gün sonra isə Lənkərana yeridilmiş, nəticədə hər iki rayonda dinc insanlar qətlə yetirilmişlər. Beləliklə, sovet qoşununun Bakıya və Azərbaycanın digər rayonlarına hərbi müdaxiləsi nəticəsində öldürülən insanların sayı belə ki, olaraq 147-yə çatmışdı.

Rəsmi olaraq 1979-cu ilin Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin (ATƏM) Helsinki Yekun Aktı, ATƏM-in 1989-cu il Vyana görüşünün son qərarı (Fövqəladə vəziyyətdə və

Müdafiə naziri Yazovun bəyanatı ilə ziddiyyət təşkil edirdi. Müdafiə naziri öz bəyanatında Bakıda hakimiyyətin elə keçirilməsini qarşısını almaq üçün hərbi hissələrin göndərildiyini bildirmişdir.

1990-cı ildə Bakıda baş verən qırğınə şəxsən qol çəkmiş M.Qorbaçov həmin il Beynəlxalq Nobel Sülh mükafatına layiq görüldü. 1995-ci ilin aprelin 27-də Türkiyədə səfərdə olan keçmiş SSRİ Prezidenti Mixail Qorbaçov İstanbul Çırağan sarayında onun şərəfinə verilən ziyafətdə çıxış edərək öz siyasəti toxunmasının bəzi məqamlarına bixətrəliyinin və 1990-cı il 20 Yanvar hadisələrindən danışarkən öz günahını acizənə şəkilde etiraf edərək bildirmişdi: "Bakıda fövqəladə vəziyyətdə olan ermənilər Azərbaycanı bəhanə kimi istifadə edərək, Azərbaycanın suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə qarşı hüquqlarını pozmuşdur. 1990-cı ilin yanvarın 20-də Azərbaycanın ərazi bütövlüyü qorunmadı, baxmayaraq, 1990-cı il yanvarın 21-dəki qərarla Azərbaycanın ərazi bütövlüyü qorunmadı. 1990-cı il yanvarın 20-də Ermənistanın Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə qarşı hüquqlarını pozduğu qərarı (Fövqəladə vəziyyətdə və

O zaman yalnız ümummilli lider Heydər Əliyev bütün çətinliklərə baxmayaraq, 1990-cı il yanvarın 21-dəki qərarla Azərbaycanın ərazi bütövlüyü qorunmadı, baxmayaraq, 1990-cı il yanvarın 20-də Ermənistanın Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə qarşı hüquqlarını pozduğu qərarı (Fövqəladə vəziyyətdə və

kılıqla deportasiya etmişdir.

Beləliklə, Ermənistan rəhbərliyi və erməni millətçiləri Mərkəzin köməyi ilə vilayətdə DQMV-nin iqtisadi, ictimai-siyasi və mədəni cəhətdən mənimənilməsi prosesini aparırdılar. Belə bir şəraitdə sovet rəhbərliyi nəinki münasiflərə qarşısını almaq üçün qəti tədbirlər görmədi, əksinə, Azərbaycana yeridilən ordu hissələrinin tərkibinə Stavropol, Krasnodar və Rostovdan səfərbərliyə alınan xüsusi təlim keçmiş erməni əsgər və zabıtları, eləcə də sovet hərbi hissələrində xidmət edən ermənilər, hətta erməni kursantlara da daxil edildi.

Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları irəli sürən Ermənistanın təcavüzkarlıq siyasəti və keçmiş SSRİ rəhbərliyinin onlara himayədarlığına öz qəti etirazını bildirən geniş xalq kütlələrinə qarşı sovet ordusunun xüsusi təlim keçmiş hissələrindən istifadə olunması 1990-cı ilin 20 Yanvar

olduğunu bəhanə edərək, sovet qoşununun Azərbaycana yeridilməsi üçün müxtəlif dezinformasiyalar yaydı. Guya Bakıya qoşun hərbi qudluqçuların ailələrini qorumaq, hakimiyyətin zorakılıqla ələ keçirilməsinin qarşısını almaq üçün yeridilmişdi. Əslində isə bu, tamamilə səhəbi bir tezisi idi. Çünki sovet rəhbərliyinin "dəlilləri" hətta həqiqətə yaxın olsaydı belə, Bakıya xüsusi təlim keçmiş qoşun göndərməyə ehtiyac yox idi. Ona görə ki, həmin vaxt daxil olunanların 11 min 500 əsgəri, Müdafiə Nazirliyinə təbə olan Bakı qarnizonunun çoxsaylı hərbi hissələri, hava hücumundan müdafiə qüvvələri, eləcə də 4-cü ordunun komandanlığı da Bakıda yerləşirdi.

Bütün bunlara baxmayaraq, 1990-cı il yanvarın 19-da M.Qorbaçov SSRİ Konstitusiyasının 119-cu, Azərbaycan SSR Konstitusiyasının 71-ci maddələrini

hərbi münasifələr zamanı qadın və uşaq hüquqlarının müdafiəsi Bəyanatı, hərbi əməliyyatların aparılmasını tənzimləyən qüvvədə olan müqavilələr, əsasən də 1980-ci ilin döyüş zamanı yüngül firlanan və yayılan güllələrin istifadə edilməməsi Bəyanatı (1967-ci ildə quru döyüşünün qayda və qanunları barədə IV Haaqa Müqaviləsi) də bəraya daxil olmaqla qüvvədə olan bütün insan hüquqlarına əsaslanan beynəlxalq müqavilələr kobudcasına pozulmuşdur.

Qərb ölkələrinin mövqeyinə gəldikdə, Sovet İttifaqının Azərbaycanı hərbi müdaxiləsinə müxtəlif reaksiyalar vermişlər. Bu reaksiyalar ümumilikdə müsbət olsa da, ancaq obyektiv reallığı əks etdirmirdi. Məsələn, ABŞ hökuməti bu hərbi müdaxiləni anlayışla qarşıladığını bildirmişdir. Avropa İttifaqının rəsmi nümayəndəsi Qeor isə demişdir ki, qan axıdılmadan

görə qətiyyətlə ittiham etmişdir. 1993-cü ilin ikinci yarısında ümummilli lider Heydər Əliyev hakimiyyətə qayıdışı Azərbaycanın müstəqil dövlətçilik ideyalarının bərqərar olmasına şərait yaratdı. Bundan sonra, 1990-cı ilin Qanlı Yanvar faciəsinə dövlət səviyyəsində tam siyasi-hüquqi qiymət verildi.

Belə ki, 1990-cı ilin yanvar qırğını nə qədər faciəli olsa da, Azərbaycan xalqının iradəsini, milli azadlıq uğrunda mübarizə etməsinə qıra rəhbərliyi. Həmin müdhiş gecədə həlak olan Vətən oğulları Azərbaycanın tarixinə parlaq səhifə yazdılar, xalqın milli azadlığı, müstəqilliyi üçün yol açdılar. Bu gün müstəqil Azərbaycan dövlətinin tarixinə 20 Yanvar faciəsi xalqımızın şərəf və qəhrəmanlıq səhifəsi kimi yazılmışdır.

Kamran BEHBUDOV,
ADA Universitetinin professoru